

Kurt Impens

**HET LAM GODS EN
DE RECHTVAARDIGE RECHTERS**
DE VERBLUFFENDE WAARHEID

© 2025 Uitgeverij Sterck & De Vreese – Kurt Impens

Boekverzorging: Barbara Jonkers

Omslagbeeld: Afbeelding uit E.A. Seemanns *Künstlerrappen* · Erschienen:
Leipzig: E.A. Seemann, 1911-1947, 40. Teil.

Op de achterflap staat de kopie geschilderd door Jef van der Veken, op de voorkant het originele gestolen paneel. Bij vergelijking zie je het duidelijkste verschilpunt. Van der Veken schilderde het gezicht van koning Leopold III: de man met de rode muts lijkt sprekend op de Belgische vorst. Om het gezicht goed zichtbaar te maken, week hij op dit punt af van het origineel. Op het originele paneel komt een streepje bont voor het gezicht van de figuur met de rode muts.

ISBN 978 946 4713 299

NUR 640 / 680

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij Sterck & De Vreese, Hellingbaas 1, 8401 JH Gorredijk, Nederland – info@sterckendevreese.nl.

Sterck & De Vreese is een imprint van
20 Leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.sterckendevreese.nl

INHOUD

PROLOOG 9

INLEIDING 15

HOOFDSTUK EEN

19 De bewogen geschiedenis van het retabel

De aanbidding van het Lam Gods

De opdracht — 19

Werelderfgoed — 21

Verhuizingen en restauraties — 22

Roof en verkoop — 22

Nog meer calamiteiten — 24

De Eerste Wereldoorlog — 25

Het gestolen paneel — 26

28 mei: België capituleert — 28

Het onderzoek van Koehn (1940-1942) — 30

Van Alt Aussee naar Brussel — 31

DE KUNSTSCHUTZ — 31

Restauraties — 32

HOOFDSTUK TWEE

34 De aanleiding

De economische crisis van 1929-1934 — 34

Gemengde banken — 36

Fondsenwervingen — 38

Theunis en het Vaticaan — 39

Het 'Rijke Roomse Leven' (1918-1939) — 41

Katholieke politieke actie — 41

HOOFDSTUK DRIE

- 44 De hoofdrolspelers in het voorspel
Kamiel Van Ongeval — 44
Arthur De Meester — 47
Frans Van Cauwelaert — 49
Emiel Van Cauwelaert — 52
EEN COMMISSIELOON VAN 5 PROCENT — 61
De connectie August De Schryver-Frans Van Cauwelaert — 64

HOOFDSTUK VIER

- 67 De ‘stoutmoedige diefte’
Het schandaal vermijden — 67
D.U.A. Door U aangesteld — 69
Enkele merkwaardige documenten — 74

HOOFDSTUK VIJF

- 76 De afpersing
Arsène Goedertier — 77
Politieke en bancaire wereld zijn verstrengeld — 80
Arsène Goedertier, een derderangsfiguur? — 82
De zaak-Kreglinger — 83
Even recapituleren ... — 84

HOOFDSTUK ZES

- 87 Falend gerechtelijk onderzoek
25 november 1934 — 87
Een geheim college — 88
De afwikkeling — 91
In Sint-Baafs? — 92
In Orval? — 93
Jan Boon — 94
Octave Dierckx — 95
Verdachte overlijdens — 97

HOOFDSTUK ZEVEN

- 99 De Tweede Wereldoorlog
- Nazi's met een hart voor kunst — 99
 - GROTE MARKT NR. 28, BRUSSEL — 101
 - Het *Lam Gods* van Gent naar Pau naar Neuchwanstein — 104
 - Alexander von Falkenhausen — 105
 - De aanslag op Hitler van juli 1944 — 108
 - Ganshof van der Meersch — 110
 - Het dossier Koehn — 112
 - Doorzoeking van de Sint-Baafskathedraal in mei 1942 — 114
 - Max Winders — 115
 - Joseph (Jef) Van der Veken — 124
 - Nog een bewijs van de goede relaties met de Kunstschutz — 128
 - Exit Koehn — 129

HOOFDSTUK ACHT

- 131 Het turbulente einde van de Tweede Wereldoorlog
- Allianties — 131
 - Schokkende getuigenissen — 133
 - Von Falkenhausen - de bezetter — 133
 - Comité Galopin - de schaduwregering — 134
 - De Kerk en het Vaticaan — 135
 - De groep de Launoit — 137
 - Jean Empain — 139
 - Paul Heymans — 140
 - De angst voor het communisme — 140
 - Marcel De Roover — 142
 - De geheime diensten — 142
 - Samenwerking tussen Kerk, politici, geheime diensten en de bezetter — 144
 - Een bewaarplaats voor het gestolen paneel van de Rechtvaardige Rechters — 147
 - Joseph (Jef) Van der Veken en de zwarte markt — 149
 - Maurice Lagrand — 151

HOOFDSTUK NEGEN

158 Senelle bemiddelt en nieuwe ontwikkelingen

Senelle – De Schryver — 158

Karel Mortier — 159

Theo Lefèvre — 161

Raymond De Kremer — 165

Drie daders — 167

1968, een cruciaal jaar — 169

Sweerts — 171

Paul De Ridder – Luc Van Looy — 176

DE RESTITUTIEPOGING VIA DE KREDIETBANK — 186

DE TIJDLIJN 1934-1944 — 187

HOOFDSTUK TIEN

192 De nieuwe getuige

HOOFDSTUK ELF

205 Het motief – Waarom komt het paneel
niet boven water?

HOOFDSTUK TWAALF

209 Het gerecht

Het lijstje van mensen die weet hebben dat het paneel nog bestaat
is ondertussen aanzienlijk! — 212

TIJDLIJN 1950 TOT HEDEN — 218

BIBLIOGRAFIE 223

BIJLAGEN 227

PROLOOG

Gent, rond 1930. Kanunnik Kamiel Van Ongeval (1865-1948) duwt zijn bonnet steviger op zijn hoofd. De koude winterwind giert over de Coupure. Een koude rilling kruipt langs zijn rug omhoog. Hij is alweer op weg om de nodige fondsen te werven voor de goede katholieke werken. Een taak waar hij zich met veel ijver en toewijding op toelegt.

Hij wandelt over de brug van de Coupure en belt aan bij een statig herenhuis. De huisbediende opent de deur en brengt hem naar het kantoor. Kamiel wrijft zijn koude handen warm voor de open haard in het vertrek en geniet zichtbaar van het aangeboden kopje koffie met een glaasje jenever, terwijl hij wacht op de heer des huizes. Hier wonen diepgelovige mensen, bedenkt hij. Verjaardagen viert de familie Storme niet, maar wel de naamdagen, de gedenkdagen van de heiligen. De heilige Marcellus, de heilige Julius ... worden met veel zwier en bourgondische vreugde herdacht. Even later stapt Jules Storme (1887-1955) zijn kantoor binnen. Hij begroet de kanunnik met een beleefde buiging.

‘Dag, Hoogerwaarde heer Van Ongeval, welkom. Wat brengt u hier?’

Kanunnik Van Ongeval staat op en schudt Meester Storme de hand.

‘Goedemiddag, Meester Storme. Ik zal maar met de deur in huis vallen. Enkele van onze caritatieve katholieke werken zitten verlegen om nieuwe financiële middelen. We hebben steun nodig om de goede werking van het bisdom te verzekeren. Maar daarnaast kom ik u ook melden dat onze wisselagent Henri Cooreman (1857-1952) enkele zeer interessante aandelen- en obligatieportfolio’s op het oog heeft. Zaken die u en ons op korte termijn een aardige cent kunnen opleveren.’

Storme schraapt zijn stem: ‘U vraagt me dus opnieuw om financiële hulp, Hoogerwaarde?’

‘Ja, Meester Storme. God zal het u lonen en van de andere kant bied ik u ook een mooie opportuniteit om uw geld lucratief te beleggen.’

Een half uurtje later staat de kanunnik weer op straat met de nodige toezeggingen voor toekomstige beleggingen op zak.

Op zijn kantoor in het bisdom maakt hij tevreden een optelsom en een overzicht van zijn geldschieters. Niet alleen rijke katholieke families komen voor op zijn lijst, ook de minder gegoede brave katholieke werkmens doet zijn zuurverdiende duit in het zakje. De fondsen die Kamiel Van Ongeval vergaart, sluist hij door naar Zijne Hoogwaardigheid Arthur De Meester (1862-1934), secretaris van de Gentse bisschop Honoré Coppieters (1874-1947). Arthur heeft naast zijn toewijding aan God ook een enorme liefde voor de fles.

De Gentse burgerij verenigt zich in onder andere de Kring God en Vaderland (ontstaan in 1892), de belangrijkste ontmoetingsplaats van de katholieke kleine burgerij in Gent. Deze kring maakt deel uit van de overkoepelende Burgerkring van Gent (Cercle Catholique), gesticht door premier Gérard Cooreman (1852-1926). Het voorzitterschap komt na zijn dood in handen van zijn zoon en wisselagent Henri Cooreman (1882-1957). ‘God en Vaderland’, deze leuze vormt het fundament van de Oost-Vlaamse christelijke middenstandsbeving (vandaag Unizo).

Veel van de gulle rijkere katholieke families brengen hun verwanten onder in het bejaardentehuis aan de Sint-Antoniushoek te Gent. Kamiel Van Ongeval zwaait er als directeur de scepter. Marie-Ange, een kloosterzuster van adellijke afkomst, later ook moeder-overste, is geen onbekende van Kamiel Van Ongeval. Ook zij zal met geld van het klooster aandelen kopen.

Wanneer de grote economische depressie al het geld doet verdampen, trekt moeder-overste het boetekleed aan en bidt ze in de kapel gewijd aan Sint-Vincentius van Padua. De heilige Antonius staat bekend als patroon van verloren zaken ... Schaamte en schuldgevoel vanwege haar hebzucht doen haar blozen.

Gent, 1934. Op een donkere koude winteravond vindt een crisisvergadering van de Gentse clerus plaats. Locatie: het bisschoppelijk paleis aan de Reepkaai. Met stevige tred stapt kanunnik Van Ongeval de ruimte binnen. Zijn ogen dwalen langs de aanwezigen. Hij kijkt naar het rood aangelopen gezicht van Zijne Hoogwaardigheid en secretaris Arthur De Meester, kruist de stuurse en hautaine blik van Hoogerwaarde kanunnik Van Den Gheyn (1862-1955) om dan ten slotte beleefd Zijne Hoogwaardige Excellentie Monseigneur bisschop Coppieters te groeten.

Kamiel van Ongeval steekt van wal: ‘Zeer Hoogerwaardige Heren, dank om aanwezig te zijn. Zeer Eerwaarde kanunnik De Meester, kunt u ons verslag uitbrengen van de beleggingen die lopende zijn via wisselagent Henri Cooreman?’

Arthur De Meester zakt diep weg in zijn soutane. Na de zoveelste slok wijn en een ijzige stilte neemt hij het woord:

‘Zeereerwaarde Heer Van Ongeval, zoals u weet, verkeert onze profane wereld in een enorme crisis. De beurscrash in New York, nu vijf jaar geleden, meer bepaald eind oktober 1929, deed de wereldeconomie op zijn grondvesten daveren. Miljarden dollars spaargeld en investeringen zijn in rook opgegaan, waardoor bedrijven en particulieren hun leningen niet meer konden terugbetalen aan de banken. Helaas is deze economische crisis ondertussen ook tot hier uitgedijd. U hebt allen ook weet van de bankencrisis die hier speelt in België. Naast dit enorme economische probleem voedt deze crisis tal van dictatoriale bewegingen, zoals het communisme en het nationaalsozialisme. De Kerk en de samenleving bevinden zich in woelig water.

Ik moet u dan ook melden dat de fondsen die Zeereerwaarde Heer kanunnik Van Ongeval heeft samengebracht alsook de gelden van ons bisdom verloren zijn door risicovolle beleggingen van Henri Cooreman.’

De mededeling valt op een koude steen. Arthur De Meester zit met gebogen hoofd aan de tafel. Zijn hand trilt wanneer hij zijn glas naar zijn mond brengt, hij neemt een slok om de emotie door te spoelen. Een vuistslag op tafel doet de aanwezigen verschrikt opkijken. Kanunnik Van Den Gheyn roept: ‘Hoe is het mogelijk? Waarom werd het geld van katholieke organisaties en gelovigen belegd in risicovolle

aandelen? Waarom werden er dergelijke risico's genomen? Er werd zelfs geld van diepkatholieke gelovigen geïnvesteerd in de Socialistische Bank van de Arbeid! Stel je voor! Hoe is dat in godsnaam mogelijk! Dit krijg je toch niet uitgelegd?

Arthur De Meester kruipt wat uit zijn soutane en merkt fijntjes op: 'Zeereerwaarde Heer kanunnik Van Den Gheyn, ik heb u niet gehoord toen de aandelen in stijgende lijn gingen en wij een mooi percentage onder elkaar konden verdelen dat we ontvangen hadden als commissie van wisselagent Cooreman!'

Kamiel Van Ongeval schraapt de keel en kucht zenuwachtig: 'Mijn Eerwaarde Heren, ik ben het die de fondsen heeft opgehaald, ik ben het dan ook die dit vreselijke nieuws aan onze gelovigen zal moeten brengen en verantwoording zal moeten afleggen. De rijke burgerij zal dit nieuws niet goed onthalen, maar ik voorspel dramatische toestanden bij de gewone werkman en de landbouwers die hun laatste spaarcenten aan ons hebben toevertrouwd in de hoop er een mooie intrest op te krijgen! Ik vraag dan ook tussenkomst van het bisdom Gent voor de geleden schade voor deze gewone werkmens! Hoogwaardige Excellentie bisschop Coppieters, mag ik u vragen om vanuit het bisdom een financiële tussenkomst te regelen?'

De bisschop kijkt zijn drie kanunniken bedenkelijk aan. Voordat hij zelf een antwoord kan formuleren, neemt Van Den Gheyn alweer het woord:

'Hiervan kan geen sprake zijn! Is het niet aan de overheid om tussen te komen!? Kunnen we onze Katholieke Partij niet te hulp roepen? Het is onder andere door hun verkeerde keuzes dat ons land nu in deze ellende wegzinkt!'

Bisschop Coppieters neemt het woord: 'Als u mij zonet het woord niet had ontnomen, kon ik u meedelen dat ik reeds contact heb genomen met onze Katholieke Partij en twee ministers, met name Gustave Sap (1886-1940) en Frans Van Cauwelaert (1880-1961). De Staat moet de falende maar essentiële delen van de economische infrastructuur ondersteunen en heeft de handen vol met de redding van de banken en het in de kiem smoren van oproer. Maar toch, onze trouwe vriend en Gentse politicus August De Schryver (1898-1991) zal kijken wat hij kan doen.'

Kamiel Van Ongeval voelt de bui al hangen. De Kerk wil niet tussenkomen en kijkt naar de politiek, die andere zorgen heeft dan de problemen van de Gentse kerkfabriek. August De Schryver biedt misschien een strohalm om zich aan vast te houden ... Teleurgesteld verlaat de kanunnik het conclaaf. Hoe gaat hij dit uitleggen aan de brave katholieke spaarders die nu al in zwaar weer zitten – hoeveel zijn hun werk niet verloren de voorbije jaren? Hoe kan hij hen nog in de ogen kijken. Wat een ramp!

Dit stukje sfeerschepping is niet gebaseerd op waargebeurde feiten. Maar naar ons aanvoelen zou dit best wel eens zo gebeurd kunnen zijn. Het dompelt u meteen in de juiste historische context.

INLEIDING

In de nacht van 10 op 11 april 1934 werden twee panelen van het retabel *De aanbidding van het Lam Gods* uit hun kader gelicht. Het betrof de Rechtvaardige Rechters en het paneel (grisaille) dat Johannes de Doper voorstelt. Drie weken na de diefstal ontving het bisdom een eerste chantagebrief van een onbekende die zichzelf identificeert met de letters D.U.A. Deze D.U.A. retourneerde later wel de grisaille, maar de onderhandelingen over de teruggave van het paneel de Rechtvaardige Rechters liepen vast.

Op zaterdag 15 april 2023, 89 jaar na de diefstal, sta ik eindelijk zelf naar het meesterwerk in de Sint-Baafskathedraal te kijken. Een onwezenlijk gevoel overvalt me. Op dat ogenblik heb ik al enkele belangrijke stappen gezet in mijn onderzoek. De hoop op restitutie na negentig lange jaren stuwt mijn bloed door mijn aders. Je beseft dat je deel uitmaakt van wat we kunnen klasseren onder ‘wereldnieuws’. Zou het ons lukken het paneel terug te bezorgen aan de gemeenschap, aan de wereld?

De maanden ervoor is mijn onderzoek in een stroomversnelling geraakt. Na het lezen van de twee boeken van Paul De Ridder, *De Rechtvaardige Rechters. Terug van weggeweest* en *Twee Brusselsaars ijveren voor de terugkeer van de Rechtvaardige Rechters*, neem ik contact op met deze minzame historicus, die ondertussen in Firenze woont. Al heel snel groeit er een warme band tussen ons. Paul promoveerde in 1977 tot doctor in de Middeleeuwse Geschiedenis, met een verhandeling *Hertogelijk inkomstenbeleid en ontwikkeling van de standenstaat in Brabant onder Jan I en Jan II*, onder leiding van prof. dr. W. Prevenier. Tijdens ons onderzoek en bij bepaalde onthullingen

zei hij soms: ‘Maar Kurt toch, wat een kluwen! Ik ben in sommige van die zaken niet thuis, ik ben maar een arme middeleeuwer.’

Van 1979 tot 1989 was De Ridder archivaris bij het Algemeen Rijksarchief in Brussel, van eind 1989 tot 1995 adviseur bij het Staatssecretariaat van het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. Tussen april 1995 tot mei 2009 was hij verbonden aan de Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel. Hij stond in deze federale wetenschappelijke instelling aan het hoofd van de afdeling Catalogisering. Ook was hij verantwoordelijk voor de schenkingen en legaten.

Zo maakte Paul in 2000 kennis met prof. dr. Robert Senelle (1918-2013). Senelle was op de hoogte van de jarenlange inzet van De Ridder voor het Brusselse cultuurhistorisch patrimonium en met name de restauratie van de kathedraal van Sint-Michiel en Sint-Goedele. Professor Senelle zocht naar een mogelijkheid om zijn persoonlijke bibliotheek niet verloren te laten gaan en nam daarom contact op met Paul De Ridder. De grondwetspecialist en vertrouweling van het koninklijk hof was De Ridder daarna bijzonder dankbaar voor de redding van zijn bibliotheek. Door de jarenlange intense contacten konden ze elkaar ‘vrienden’ noemen.

Senelle vertrouwde De Ridder toe dat hij sinds 1968 probeerde om het verdwenen paneel de Rechtvaardige Rechters terug te laten keren naar de Gentse Sint-Baafskathedraal. Het relaas van dit verhaal en de vele gesprekken over deze poging tot terugkeer van het paneel vormt de inhoud van de twee hierboven vermelde boeken van Paul De Ridder. Dat verhaal hoeven we niet opnieuw aan het papier toe te vertrouwen.

Bij mijn eerste contact met Paul vertel ik hem over mijn onderzoek en de bevindingen die een aanvulling zijn op zijn kennis. Er volgen lange gesprekken over de telefoon en tijdens zijn bezoeken aan België maken we telkens een stand van zaken op in het ‘Gentse dossier’. Ik duik in talrijke archieven in binnen- en buitenland en leg stukje voor stukje een rijkgeschakeerde puzzel. Het wordt een bijzonder complex verhaal, waarbij ik aan den lijve ondervind dat wit en zwart veeleer zeldzaam zijn en men vooral het grijs moet zoeken.

Tijdens mijn research voor het boek leerde ik ook verschillende andere onderzoekers kennen. Er werd research, informatie en archieven gedeeld. Zo leerde ik Willy Nachtergaele en Patricia Den Tandt kennen. Twee steengoede onderzoekers in het Lam Gods-dossier die hun archief voor me openstelden. En last but not least, VRT-journaliste op rust Siel Van Der Donckt. Zonder haar inzet en inzichten zouden we nu volledig in het duister hebben getast.

Dit is niet het zoveelste boek waar men in de D.U.A.-brieven aanwijzingen kan vinden over waar het paneel verborgen zou zijn. We gaan ook geen zoektochten ondernemen in geheime opslagplaatsen of opgravingen doen. De informatie in dit boek is gebaseerd op diepgaand archiefonderzoek en op mondelinge betrouwbare getuigenissen. We scheiden waarheid van verzinsel. En als onze bronnen ons in het ongewisse laten en we vermoedens hebben die we niet hard kunnen maken met geschreven of orale bronnen, dan geven we dat ook eerlijk toe. De waarheid en niets dan de waarheid is het doel van dit boek.

Het is geenszins onze bedoeling mensen in een slecht daglicht te stellen. Zoals u in dit boek zult vernemen, was er steeds een aanvaardbare reden waarom sommige mensen deden wat ze deden. Met onze blik van nu kijken naar de beweegredenen van mensen die leefden en werkten in de 19de en 20ste eeuw, is altijd verraderlijk. Wat toen van levensbelang was, lijkt voor ons nu misschien futiel. We willen geen oordeel vellen, wel de waarheid achterhalen.

In dit boek volgen we de chronologie: van de aanleiding van de diefstal tot de restitutie van het paneel. In de kaderteksten maken we uitstapjes waarin we dieper ingaan op bepaalde facetten, zodat we het sterk meanderende verhaal niet nog complexer maken.

We nemen u bij de hand en beloven u een echte detectivestory die bijwijlen de mond doet openvallen. Soms lijkt het zo onwaarschijnlijk dat het gewoonweg niet zo gebeurd kan zijn. En toch!

Paul, Willy, Patricia en Siel wil ik hartelijk danken om dit onderzoek en boek mee mogelijk te maken!

Ook wil ik mijn uitgeefster Katrien De Vreese bedanken. Ik dank haar om in mij en dit verhaal te geloven en mij op sommige tijdstippen uit te dagen. Zij maakte van mijn onderzoek een leesbaar boek dat hopelijk heel veel mensen zal boeien!

Om de woorden van onze minzame middeleeuwer Paul te gebruiken:

Het enige wat ik wil, dat is de terugkeer van het paneel. Zonder schandaal. Dit werelderfgoed behoort toe aan de gemeenschap.

Ik kan dit enkel onderschrijven.

Kurt Impens

HOOFDSTUK EEN

De bewogen geschiedenis van het retabel *De aanbidding* *van het Lam Gods*

Laten we beginnen bij het begin. We keren ver in de tijd terug, naar de 15de eeuw, de gloriетijd van het Bourgondische rijk. Voor een goed begrip van de rest van ons verhaal is het belangrijk om stil te staan bij de turbulente geschiedenis van het retabel. Waarom dit belangrijk is, zal duidelijk worden uit wat volgt.

De opdracht

Op 6 mei 1432 werd het altaarstuk *De aanbidding van het Lam Gods* opgesteld in de Joos Vijdkapel van de Gentse hoofdkerk, van oudsher toegewijd aan Johannes de Doper. Pas in 1539 werd Sint-Bavo de patroonheilige van de kerk. We weten dat zo precies, omdat het kwatrijn, in wat knullig Latijn geschreven, op de onderste lijsten van de buitenluiken prijkt: ‘De schilder Hubert van Eyck – een grotere werd er nooit gevonden – vatte dit werk aan, en zijn broer Johannes – de tweede in de kunst – voltooide de zware taak, op verzoek van Judocus Vijd. Met dit vers plaatst hij hetgeen volbracht werd onder uw hoede.’

Joos (Judocus) Vijd (ca. 1360-1439) en zijn echtgenote Elisabeth (Isabella) Borluut (°?-1443) hadden Hubert (ca. 1366-1426) en Jan Van Eyck (ca. 1390-1441) uit Maaseik opdracht gegeven de verlossing van de mensheid door het Lam Gods af te beelden op een twintigtal eikenhouten panelen. Judocus Vijd, heer van Pamele, was een vooraanstaand ingezetene van de stad Gent. Isabella Borluut stamde uit een bekende familie. Judocus was verschillende keren schepen en in 1433-1434 zelfs *voorscepen* (vandaag is dat burgemeester). Zo behoorde hij tot de belangrijkste personen van het Gentse stadsbestuur. Waarom gaf hij opdracht een dergelijk groot opgezet retabel te schilderen? En had hij daarvoor de middelen? Daarvoor moeten we terugkeren in de tijd: professor Bernhard Ridderbos brengt de bestelling van het *Lam Gods*-retabel in verband met een financieel schandaal dat een schaduw had geworpen over de eer van de familie. Vader Nicolaas Vijd zou zich bij het uitoefenen van zijn diverse ambten in het Land van Waas schuldig gemaakt hebben aan wanbeheer en frauduleuze praktijken. In 1390 had de hertogelijke controleur Pieter Heyns zoveel fraude aan het licht gebracht dat Nicolaas werd afgezet en veroordeeld tot de toentertijd enorme boete van 13.200 pond parisis. Joos Vijd zou het *Lam Gods* besteld hebben vanuit een verlangen om eerherstel te krijgen, om het imago op te poetsen voor de familie en in het reine te komen tegenover God. De verbinding tussen de fraude en de opdracht blijft hypothetisch, want niet te staven met archiefmateriaal, maar het is niet onwaarschijnlijk. Vast staat dat Judocus Vijd een van de rijkste mannen was van dat moment en zo'n groots opgezette opdracht wel degelijk kon betalen.

Joos Vijd liet op een bepaald moment een van de transkapellen van de kerk op eigen kosten inrichten, de zogenaamde Vjdkapel. Het retabel werd er later opgehangen. In die kapel lieten Joos Vijd en Elisabeth Borluut missen opdragen voor hun zielenheil en die van hun voorouders. Het retabel was op gewone dagen gesloten, enkel op zon- en feestdagen werd het geopend. Buiten de liturgische diensten werd het vermoedelijk met een gordijn bedekt. Tot het einde van het ancien régime en ook nog in de 19de eeuw had het retabel een religieuze functie: de aanbidding van het Lam Gods. Ontroerd worden door de schoonheid van een kunstwerk waarop een religieus thema

was afgebeeld, stond in de middeleeuwen slechts op de tweede plaats, het retabel moest vooral de christelijke geloofsboodschap overbrengen. Het werk werd ingezet om God en Kerk te eren, het moest de verspreiding en bevestiging van het christelijk geloof ondersteunen. Het retabel is wat men noemt een 'cultueel werk', een kunstwerk ter ondersteuning van de christelijke cultus.

Werelderfgoed

Het retabel trok meteen massa's mensen aan, maar niet iedereen kon het komen bekijken. De Vijdkapel werd toen met een soort ijzeren traliehek afgescheiden van de kooromgang. De geïnteresseerde moest een bezoek aanvragen, waarna een personeelslid van de kerk het traliehek opende. Iedereen die het retabel te zien kreeg, was overtuigd van de genialiteit van de broers Van Eyck

In april 1521 stond de Duitse schilder Albrecht Dürer in de Vijdkapel. Die schrijft in zijn reisverslag: *'Darnach sahe ich des Johannes Taffel; das ist ein über köstlich, hoch verständig Gemähl, und sonderlich die Eva, Maria und Gott der Vater sind fast gut.'* ('Hierna zag ik het retabel van Jan ; het is een heerlijk, zeer intelligent schilderij, en vooral Eva, Maria en God de Vader zijn zo goed.')

Ook de Spaanse koning Filips II (1527-1598) koesterde grote waardering voor het werk. Tussen 1557 en 1559 maakt de Mechelse schilder Michiel Coxie een kopie van het volledige *Lam Gods*, bestemd voor het hoofdaltaar van de koninklijke kapel in het Alcázar te Madrid.

Van bij het prille begin beseftte men de bijzondere waarde van dit retabel, een uitzonderlijke schepping. Het werd in de 17de eeuw gerekend tot de 'antieke wonderen' van eenzelfde gehalte als het Parthenon in Athene, de kathedraal van Chartres of Michelangelo's fresco's in de Sixtijnse Kapel. Een topwerk uit de Nederlandse en de Europese kunstgeschiedenis.

Verhuizingen en restauraties

In de loop van de 16de eeuw worden de Nederlanden geteisterd door dramatische politiek-religieuze tegenstellingen. Op 19 augustus 1566, de Beeldenstorm, werden de panelen inderhaast in de toren van de kerk verborgen, waardoor zij niet onder de sloophamer van de calvinistische beeldenstormers terechtkwamen. Drie jaar later, in 1569, werd het retabel teruggeplaatst. Tijdens de calvinistische republiek van 1578-1584 werd het, wellicht reeds in 1578, naar het Gentse stadhuis overgebracht. Het calvinistische bestuur wenste de panelen te schenken aan koningin Elisabeth van Engeland, maar dat was buiten Joos Triest, een erfgenaam van de stichters, gerekend. Hij verhinderde deze transactie. In 1584 kreeg het werk opnieuw een plaats in de kathedraal, maar dan wel in de eerste zuidelijke zijkapel van de kooromgang, de zogeheten Vigliuskapel.

Onvoorstelbaar hoe men in die periode met het kostbare retabel is omgegaan. Het kan dan ook niet anders dan dat het beschadigen opliep. Daarom besloot men het retabel nog maar viermaal per jaar te openen.

Het werk werd ook vaak gerestaureerd, voor het eerst in 1550 door de schilders Lancelot Blondeel uit Brugge en Jan van Scorel uit Utrecht. Naast restaureren overschilderden ze ook bepaalde partijen. Daarna volgden nog restauraties in 1617-1618, 1662-1663 en 1731.

Roof en verkoop

Op 14 augustus 1794 roofde de Franse bezetter de vier centrale panelen. De aanbidding van het Lam, De verheerlijkte Christus, de Maagd Maria en Johannes de Doper werden per koets van Gent naar Parijs gevoerd. Tot 1815 stonden ze opgesteld in het Musée Napoléon. De zijluiken werden opgeborgen in een bergruimte van het Gentse kapittelhuis. Na de Slag bij Waterloo (1815) bracht de hertog van Wellington de kostbare panelen naar Brussel terug. Pas op 10 mei 1816 werden ze opnieuw opgesteld in de Sint-Baafskathedraal.

Maar amper een paar maanden later, op 19 december 1816, gebeurde het onvoorstelbare. Tijdens de afwezigheid van bisschop Maurice

de Broglie (1766-1821) verkwanselde vicaris-generaal Jacques Joseph Le Surre de zijpanelen (met uitzondering van de naaktfiguren van Adam en Eva) voor amper 3.000 gulden aan de kunsthandelaar Lambert Jean Nieuwenhuys (1777-1862). Als argument voor de verkoop werd gewezen op de lamentabele toestand van de rekeningen van de kerkfabriek. Toen al ... De panelen werden bovendien beschreven als *cette espèce de fermeture antique, quoique fort disgracieuse dans sa forme* (dit soort antieke sluitstukken, weliswaar zeer lelijk van vorm). In de 19de eeuw was het retabel duidelijk passé.

Nieuwenhuys verkocht ze in 1817 met flinke winst (100.000 francs) door aan de Engelse verzamelaar Edward Solly (1776-1844), die in Berlijn een antiekzaak had. Vier jaar later, in 1821, kwam de volledige collectie in handen van de Pruisische koning Frederik-Willem III (1770-1840) voor 500.000 thalers. De zijluiken (behalve Adam en Eva) berustten voortaan in de Alte nationalgalerie als *Der Genter Altar*, zoals het *Lam Gods* in het Duits genoemd wordt, en vormden een van de topwerken van dit Berlijns museum. Sinds 1821 waren de zijluiken – volkomen legaal! – Duits bezit en dit tot 1921.

In de Alte Nationalgalerie kon men de volgende panelen gaan bekijken:

- 1) De Aankondiging door de Engel met op de keerzijde De zingende Engelen.
- 2) De Maagd Maria (van de aankondiging) met op de keerzijde De musicerende Engelen.
- 3) Joos Vijd met op de keerzijde De Ridders van Christus.
- 4) Johannes de Doper (grisaille) met op de keerzijde De Rechtvaardige Rechters.
- 5) Johannes de Evangelist (grisaille) met op de keerzijde Sint-Kristoffel en de Pelgrims.
- 6) Elisabeth Borluut met op de keerzijde De Kluizenaars.

Vraag was hoe men de voor- en achterkant van de panelen kon laten zien, want de zes zijluiken van het retabel waren aan weerszijden beschilderd. Wanneer ze aan de muur hingen, konden de bezoekers slechts één zijde bewonderen, de andere zijde bleef onzichtbaar.

Een tijdlang loste het museum dit op door in de muren een aantal openingen te maken. Zo konden de bezoekers in de ene zaal de voorkant van een paneel bewonderen en in de zaal ernaast de achterkant.

In 1894 besloot Wilhelm von Bode (1845-1929), de directeur van het Berlijnse museum, dit probleem op te lossen door de zes originele zijpanelen overlans in tweeën te zagen. Dit was een uiterst delicaat werk, want de houten panelen van Van Eyck zijn vrij dun. Bovendien moesten de doorgezaagde panelen ook nog afgeschaafd worden om een effen oppervlak te verkrijgen. De schilderijen moesten daarom verstevigd worden met een houten lattenwerk.

Voortaan kon men in de Berlijnse Alte Nationalgalerie de zes doorgezaagde zijpanelen – de facto twaalf panelen – naast elkaar aan de wand hangen. Men kan het resultaat van deze ingreep nog steeds duidelijk zien: van opzij bekeken lijken de Berlijnse panelen veel dikker dan die waarop Adam en Eva zijn afgebeeld, want die werden niet verkocht aan Berlijn en werden dus niet geparketted.

Nog meer calamiteiten

In de Vijdkapel waren dus alleen nog maar de vier centrale panelen te zien: De aanbidding van het Lam, De verheerlijkte Christus, De Maagd Maria, koningin van de hemel en Johannes de Doper. Zij werden, samen met de achtergebleven panelen met de afbeelding van Adam en Eva, in 1818-1819 onder handen genomen door restaurateur Bourdeau.

Op 11 september 1822 brak er een brand uit op het dak van de kooromgangen en de transkapellen. Er viel hete as op het retabel, waarbij de centrale Christusfiguur enige schade opliep. Erger was het gesteld met het centrale paneel met de aanbidding van het Lam. Toen men het paneel in allerijl wilde verwijderen, brak het doormidden. Het liep ook brandschade op, waardoor er opnieuw een en ander gerestaureerd moest worden. De Brusselaar Lorent (of Laurent) voerde in 1825 reinigingen en retouches uit op het paneel van Onze-Lieve-Vrouw, in 1828 op dat van de Aanbidding, de Christusfiguur en Johannes de Doper. In 1858 werden Adam en Eva en in 1859 de drie middenpanelen door R. Donselaer gerestaureerd.

Bij de recente campagne voor restauratie waren de specialisten verwonderd over de vele overschilderingen. Daardoor duurden de restauratiewerken heel wat langer dan ingeschat en viel de restauratiecampagne ook een stuk duurder uit.

In 1823 ontdekten de Duitse experts op de herhaaldelijk overschilderde lijsten het tot dan toe verborgen kwatrijn. Die Latijnse verzen zijn zeer belangrijk. Zij vermelden niet alleen de naam van de schenkers, maar ook die van de kunstenaars en de datum waarop het altaarstuk ingewijd werd.

De zijpanelen Adam en Eva bleven in Sint-Baafs tot in 1861, maar werden niet meer publiek getoond. Wellicht werd hun naaktheid als te aanstootgevend beschouwd. Volgens een onbevestigde anekdote liet de Oostenrijkse keizer Jozef II (1741-1790) zich tijdens zijn bezoek aan Gent in 1781 afkeurend uit over de onfatsoenlijke naaktheid van Adam en Eva. Dat jaar echter kocht de Belgische Staat die panelen en overhandigde ze aan de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten in de Regenschapsstraat in Brussel. Tot 1923 werden ze daar tentoongesteld.

De Eerste Wereldoorlog

In 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit. Conservator-kanunnik Gabriël Van Den Gheyn (1862-1955) liet de vier centrale panelen verborgen op twee verschillende plaatsen in Gent. Paradoxaal genoeg was de Eerste Wereldoorlog een weldaad voor het retabel: op 30 november 1918 keerden ze terug naar de Vijdkapel. Het Verdrag van Versailles zorgde er ook voor dat na meer dan een eeuw alle panelen werden herenigd. De Duitsers stonden de zes Berlijnse panelen af, en kregen daarvoor 75.000.000 francs vermindering op de te betalen oorlogsschuld.

Bij Koninklijk Besluit van 20 augustus 1921 gaf de Staat niet alleen Adam en Eva maar ook de andere (uit Berlijn afkomstige) zijpanelen als 'bestendig depot' aan de Sint-Baafskathedraal. Door dit Koninklijk Besluit zijn de zijpanelen tot op vandaag eigendom van de Belgische Staat en niet van de Kerk of de kerkfabriek, zoals soms verkeerdelijk wordt aangenomen. Het gestolen paneel de Rechtvaardige